

КЛАСНИЙ КОЛЕКТИВ ЯК ОСЕРЕДОК СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧНІВ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

У статті на основі нагромаджених у педагогіці ідей щодо створення та функціонування класного колективу, його впливу на розвиток особистості подано авторський погляд на проблему покращення соціальної взаємодії учнів в умовах інклюзивного навчання. Основним положенням, яке позиціонує автор, є те, що саме завдяки основаному на принципах колективізму виховному впливу мікросередовища класу учні з інвалідністю найбільш ефективно включаються у систему міжособистісної взаємодії шляхом розвитку їх соціальності.

Ключові слова: класний колектив, соціальна взаємодія учнів, розвиток соціальності учнів з інвалідністю, інклюзивне навчання.

Погіршення екологічної ситуації, що спричинило високий рівень захворюваності молоді, низка невирішених в українській державі соціально-економічних, психолого-педагогічних і медичних проблем зумовили збільшення кількості дітей з інвалідністю, проблема інтеграції яких у суспільство стає у сучасних умовах особливо актуальною. Одним із найбільш дієвих шляхів такої інтеграції дітей з інвалідністю є їх освітня інституалізація шляхом залучення до інклюзивного навчання.¹

В Україні активне впровадження інклюзивної освіти, що передбачає спільне навчання дітей із нормальним рівнем розвитку й учнів з інвалідністю у звичайній масовій загальноосвітній школі, тільки розпочинається, тому наше суспільство ще не остаточно готове прийняти людей з інвалідністю. Гостроту питання додає те, що традиційно, протягом майже усього ХХ ст., у нашій країні робота з такими дітьми здійснювалася у спеціальних установах, ізольовано від суспільства. Тоді як за кордоном, вже починаючи із 60-х рр. ХХ ст., почалося впровадження інтегрованої, а пізніше інклюзивної освіти з метою включення в освітнє середовище дітей маргіналізованих соціальних груп, зокрема й інвалідів.

Підготовка суспільства до впровадження ідей освітньої інклюзії передбачає низку різноманітних заходів, проте, на нашу думку, має починатися з роботи з “мікросуспільством”, яке безпосередньо впливатиме на розвиток соціальності дитини з інвалідністю – класного колективу.

Необхідність опрацювання зарубіжного та нагромадження вітчизняного досвіду інклюзивної освіти сприяли активізації наукової розробки питань освіти та виховання людей з обмеженими психофізичними можливостями, а також посилення інтересу до їх проблем у цілому. Зокрема, соціально-педагогічний аспект подано працями Н. Грабовенко, І. Макаренко, Н. Мірошніченко, П. Плотнікова, Т. Соловйової, переважно присвяченими висвітленню теорії та практики соціально-педагогічної роботи з молоддю та сім'ями дітей з обмеженими психофізичними можливостями. Ґрунтовно проблеми дітей з обмеженими можливостями розглянуто у докторській дисертації В. Тесленко, зосередженій на висвітленні особливостей теорії та практики соціально-педагогічної підтрим-

ки цієї категорії осіб у промисловому регіоні. Безпосередньо проблематиці інклюзивної й інтегрованої освіти присвячено педагогічні дослідження А. Колупасової, О. Літовченко, А. Шевцова та ін.

У межах статті становлять великий інтерес також наукові розробки, присвячені дослідженню педагогічного аспекту процесу створення та функціонування колективу. Педагогічні основи організації та розвитку дитячого колективу, взаємодії колективу й особистості розробляли Ю. Азаров, Н. Анікієва, І. Іванов, В. Караковський, Л. Новікова, М. Пістрак, В. Сорока-Росинський, В. Сухомлинський та ін.

Визнаним засновником теорії колективу є А. Макаренко, творчі ідеї якого щодо ознак, принципів організації, стилю і тону, стадій розвитку дитячого колективу ґрунтовані на багаторічному практичному досвіді педагогічної діяльності, є актуальними й у сучасних умовах упровадження інклюзивного навчання.

Аналіз праць авторів, присвячених питанням створення та функціонування дитячого колективу, засвідчує, що серед зазначених питань не знайшли свого висвітлення проблеми соціальної взаємодії у класному колективі учнів із різним рівнем здоров'я та можливостями розвитку.

Мета статті – обґрунтувати соціально-компенсаторні та розвивальні можливості соціальної взаємодії учнів у класному колективі в умовах інклюзивного навчання.

Аналіз умов навчання учнів у загальноосвітньому навчальному закладі засвідчує, що у внутрішкільній сфері покращення якості соціальної взаємодії можливе за трьома основними напрямками: між учнями у класі; між учнями та педагогами; між учнями з інвалідністю та шкільним середовищем у цілому.

Основним завданням, на досягнення якого спрямований перший напрям, є сприяння набуттю учнями соціальних знань, вмінь, навичок, розвитку якостей та здібностей особистості, що забезпечують повноцінне міжособистісне спілкування, досвід дружніх відносин і колективної діяльності; засвоєння групових цінностей тощо.

Очевидно, що цей напрям в умовах інклюзивного навчання є одним із найважливіших, оскільки він пов'язаний із безпосереднім включенням дітей з інвалідністю у соціальне мікросередовище – навчальний колектив, від успішності якого залежить ефективність інтеграційного процесу в цілому. Саме в такому середовищі відбуваються події та розгортаються соціально-педагогічні ситуації, що визначають розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивного навчання. Батьки дитини з інвалідністю, вчителі, соціальні педагоги покладають справедливі надії на інклюзивний клас як на місце, де дитина з особливостями здоров'я здобуде досвід спілкування та взаєморозуміння, зможе розвинути соціальні навички щодо встановлення та підтримки соціальних контактів, що забезпечить її подальше входження у суспільство, отримання часткової або повної незалежності від піклування батьків та держави, завдяки створенню нових соціальних зв'язків (професійних, сімейних, дозвіллевих тощо).

Класний колектив як людська спільнота, що утворює систему колективістських відносин, виступає провідним фактором формування соціальної сутності індивіда. Завдяки вихованню у колективі учні включаються в систему суспільних відносин, у них формуються основні соціальні риси; сприймаються норми та вимоги суспільства; здобувається досвід відносин ділової залежності, відповіда-

льності, підпорядкування, вимогливості, взаємодопомоги; розвивається громадянськість, гуманність, що стає доступним в умовах інклюзивної освіти й для дітей із психофізичними обмеженнями.

Зважаючи на значення цього напрямку для розвитку соціальності учнів, особливо тих, хто має психофізичні обмеження, соціальні процеси, що відбуваються у класному колективі, не можна залишати некерованими, вони потребують глибокої діагностики, систематичного моніторингу, запобігання негативним тенденціям і посилення позитивних впливів дітей один на одного у класному колективі та всього класного колективу на особистість.

Зазначимо, що робота у напрямі сприяння соціальній взаємодії між учнями класу пов'язана з безпосередньою розбудовою сприятливих відносин у класному середовищі з метою розвитку соціальності учнів. Соціальність визначається як комплексна соціально детермінована характеристика індивіда, що забезпечує якісну міжособистісну та надособистісну взаємодію людей незалежно від рівня їх здоров'я, можливостей психофізичного розвитку, соціального стану тощо, у структурі якої поєднуються усі складові соціального досвіду та яка отримує реалізацію і вдосконалення у свідомості й поведінці особистості у соціумі завдяки суб'єктності.

Як свідчить аналіз практики життєдіяльності шкільних колективів, у сучасній школі дитяча субкультура існує практично автономно від світу дорослих, що зумовлює виникнення паралельного практично незалежного від педагогічного впливу особливого дитячого простору цінностей, установок, способів життєдіяльності та форм спілкування між учнями у класі. Сьогодні внаслідок загальної переорієнтації виховання з колективістської на індивідуалістичну модель і слабкої науково-методичної розробленості педагогічних порад щодо неформального спілкування вчителів і дітей, інтерактивних форм спільної діяльності учнів та педагогів із засвоєння соціальних умінь та ціннісних настанов, життєвих навичок, а також недооцінки соціально-психологічних механізмів призначування дітьми моральних культурних цінностей, у класних колективах відбуваються істотні, часто негативні зміни в системі відносин дітей, їх ставлення до вчителів, батьків, до навчання та виховання взагалі. В учнівському середовищі значно знизилася цінність переживань інших людей, безумовною цінністю стали тільки власні переживання, внаслідок чого у міжособистісних відносинах дітей у класі поширився егоцентризм, неготовність діяти на благо інших людей.

Виходячи із зазначеного вище, для розбудови сприятливих відносин у класі з інклюзивним навчанням необхідним є розгляд колективізму як основного джерела розвитку соціальності учнів у класному мікросередовищі. Спираючись на погляди вчених (Ю. Дмитрієва, Д. Ельконін, В. Іванов, В. Ільїн, А. Макаренко, Р. Немов, А. Петровський та ін. [1; 3; 5–7]) можемо зазначити, що колективізм може розглядатися як і принцип життєдіяльності учнів, об'єднаних спільними цілями, інтересами і діяльністю, і як риса моралі, що в умовах інклюзивного навчання стає особливою соціальною та моральною цінністю.

На відміну від кровної спорідненості або належності до однієї соціальної групи колективізм передбачає добровільне й усвідомлене виникнення між учнями незалежно від статі, соціального стану, рівня здоров'я, особистих, індивідуальних уз, на основі спільних моральних норм і правил. При цьому колективізм обов'язково забезпечує піднесення соціальних якостей особистості, робить її гу-

манною. Крім якостей, це комплексне моральне утворення включає притаманні класу як певній соціальній групі спільні уявлення, поняття, ідеали, переконання, почуття і волю, спрямовані на утвердження у кожного індивіда взаємної відповідальності перед членами конкретної спільності, на розвиток відносин довіри і поваги між усіма учнями. Колективізм виявляється у формуванні у дитини здатності усвідомлювати громадський обов'язок, взаємодіяти один з одним, виявляти солідарність і взаємодопомогу, єдність і спільність інтересів людей, їх відданість гуманістичним ідеалам.

При чому такий процес формування відбувається згідно з визначеною Л. Виготським ідеєю, за якою становлення міжособистісних відносин у дитячих групах підпорядковується загальнопсихологічній закономірності розвитку – переходу від безпосередніх форм і способів поведінки спочатку до зовнішньо-, а потім до внутрішньоопосередкованих форм, які виникають у процесі культурного розвитку. Отже, діти з раннього віку засвоюють принципи колективістського ставлення один до одного спочатку в зовнішніх дисциплінарно керованих формах поведінки, а потім призвичаюють їх як власні особистісні цінності. Така робота має розпочинатися у молодших класах, що створює основу для подальшого покращення якості міжособистісної взаємодії учнів класу в критичні періоди розвитку (наприклад у період досягнення дітьми підліткового віку), у конфліктних та проблемних ситуаціях тощо.

При цьому слід враховувати, що розвиток соціальності учнів у класному колективі є нетотожним формуванню в них колективізму, оскільки соціальність поєднує у собі й колективне, суспільне, громадянське й одночасно – індивідуальне, інтимне, уособлене, особистісне. Така властивість досліджуваної категорії може бути виражена через сприяння розвитку в класному колективі низки таких соціально-педагогічних явищ, як товариство, товариськість, дружність, дружба.

Названі явища є тісно взаємопов'язаними з розвитком соціальності як за сутністю, так і за змістом. Навіть у довідковій літературі (“Словник іноземних слів, що увійшли до складу російської мови” О. Чудінова) відзначається етимологічна єдність цієї термінологічної квінти із поняттям “соціальність”, яке походить від латинського *socialitas*, що, у свою чергу, є похідним від *socius* – товариш, союзник, член товариства.

Спираючись на думку В. Лозового, М. Панова, О. Стасевської [2, с. 182–183] зазначимо, що поняття “товариство” часто використовують як синонімічне поняття “колектив”, “громада”, “суспільство”. Більш близький нашому дослідженню сенс поняття “товариство” висвітлено у живій побутовій українській мові та вітчизняних літературних джерелах, де воно розкривається як характеристика якості взаємозв'язків людей, що виражається у духовній спільності – товариськісті. Товариськість в умовах інклюзивного навчання має стати моральною цінністю відносин у класному колективі, а також формою моральної культури особистості, що відображає потребу учнів у спілкуванні, спільній діяльності. Такий тип соціальної взаємодії у класі передбачає встановлення атмосфери спільності цілей, схожості життєвих поглядів, симпатії, прагнення до взаємодопомоги, взаєморозуміння між усіма учнями.

Саме це в умовах інклюзивної освіти є особливо необхідним для сприяння розвитку соціальності всіх учнів, а особливо дітей з інвалідністю, оскільки включенню їх до мікросередовища класного колективу ефективно сприяють, у

першу чергу, практиковані взаємодопомога у спільній справі й прагнення вдосконалити особисті якості один одного в інтересах досягнення спільної мети, що становлять сутність товарищкості. Формуванню товариських відносин допомагають і подібні умови навчання (тривале перебування в одному приміщенні), що зумовлюють виникнення як товариських, так і приятельських відносин між учнями. Приятельські відносини учнів часто складаються на основі певних несуттєвих (тимчасових, вузьких, незначних) інтересів та особистих симпатій. Натомість для товариських відносин найхарактернішою є спільна діяльність, а тому, виникаючи з практичної необхідності спільного виконання колективної справи, товарищкість поступово перетворюється на одну з благородних потреб учнів, міжособистісні відносини, які базуються на єдності інтересів у спільній діяльності та передбачають духовну (ідейну) єдність і відповідний ступінь рівності. У товарищкості реалізується потреба дітей у спілкуванні, а єдність цілей, схожість життєвих поглядів (як основа товарищкості) надають емоційного забарвлення відносинам. Духовна єдність виникає внаслідок особистісної симпатії та спільності інтересів.

Товариські відносини у класі є одним із виявів колективізму, який забезпечує особистості кожної дитини у класі, а особливо учню з інвалідністю, взаємоповагу, довіру, моральну і психологічну захищеність. Створюючи у класі атмосферу, побудовану на товарищкості, слід виходити з того, що такі відносини складаються за особливими правилами: не принижувати інтереси один одного, але не залишатися байдужим до недоліків; критично ставитися до спільної діяльності й до її результатів; самокритично оцінювати свій внесок у цю діяльність. Розділяючи думку В. Лозового, М. Панова, О. Стасевської та інших [2, с. 183–185], підкреслимо, що подібне критичне ставлення учнів один до одного зміцнює товарищкість відносин у класі та може стати необхідною умовою дружби, хоча, на відміну від товарищкості, дружба передбачає більшу внутрішню близькість і навіть любов.

Дружба як явище, що виникає на межі суспільних та особистих відносин та супутніх ним емоцій [4, с. 18], відіграє особливу роль у розвитку соціальності учнів в умовах інклюзивного навчання. Виходячи з ідей І. Кона [4, с. 19], відзначимо, що дружба для дитини виступає одночасно й реальними міжособистісними відносинами, що передбачають її включення до певного виду соціальної взаємодії, і пов'язаними з дружніми відносинами внутрішніми переживаннями. Дружба висвітлює глибинні корені взаємозв'язків, що утворює людина у соціальному середовищі, і які ґрунтуються на її внутрішньоособистісних характеристиках, уподобаннях, почуттях та переживаннях.

Одночасно дружба є й соціальним інститутом, специфічним елементом соціуму (зокрема, мікросередовища класу), що виконує в ньому специфічні функції, забезпечуючи дітям взаємну підтримку, взаєморозуміння, нагромадження досвіду емоційної близькості з однолітками, створюючи сприятливі умови для взаємної компенсації особистих та соціальних обмежень дітей на партнерських засадах.

Особистісне забарвлення дружніх відносин підкреслював Ф. Теніс, який класичним прикладом “суспільних” відносин вважав капіталістичний товарообмін, за якого нехтують усіма індивідуальними відмінностями, а втіленням “громадськості” (як одного з видів соціальності) – спорідненість, сусідство, дружбу.

Оскільки спорідненість і сусідство часто позначають зовнішню, примусово задану близькість, учений підкреслював, що свого найвищого втілення принцип “громадськості” досягає саме у дружбі [4, с. 30]. В. Лозовой, М. Панов, О. Стасевська та інші підкреслюють, що глибокий етичний зміст дружби полягає в тому, що друзі ставляться один до одного краще, ніж до інших людей, тобто приблизно так, як за канонами християнства повинні ставитися один до одного всі люди [2, с. 186]. Дійсно, на відміну від поверхового товаришування, дружба – ставлення глибоке й інтимне, що передбачає не тільки вірність та взаємодопомогу, а й внутрішню близькість, відвертість, довіру, любов.

Розвиток дружніх відносин між учнями у класі має бути пов’язаним із розумінням учителем того, що на відміну від функціональних та ділових відносин, де один індивід “використовує” іншого як засіб досягнення своїх цілей, дружба – відносини самоцінні, що самі по собі є благом для дитини. Крім того, на відміну від об’єктивно даної кровно-родинної, сімейної близькості й від товариства, члени якого пов’язані належністю до одного колективу й узами групової солідарності, дружба індивідуально вибіркова, вільна і заснована на взаємній симпатії, приязні. Дружнє спілкування має високу моральну цінність, а наявність в учня (особливо, у дитини з інвалідністю) друзів є однією з найважливіших передумов психологічного комфорту і задоволення життям.

Зазначимо, що дружба передбачає відносини між дітьми незалежно від їх соціального стану, рівня здоров’я, можливостей розвитку. Розвиток дружніх відносин у класі з інклюзивним навчанням є потенційно цінним, бо саме такий тип соціальної взаємодії дає упевненість дитині з інвалідністю у тому, що їй є з ким поділитися, є до кого звернутися за допомогою у класному колективі. Саме у дружніх відносинах між дитиною з особливими освітніми потребами й учнем з нормальним рівнем здоров’я повною мірою реалізується такий механізм розвитку соціальності учнів як рівне наставництво, оскільки дружба виступає його найбільш міцною основою.

Висновки. Таким чином, інтеграція учнів з інвалідністю у шкільне середовище, повноцінний розвиток їх соціальності учнів передбачає в умовах інклюзивної освіти побудову в класному колективі відносин колективізму, товариськості, дружності, що забезпечує покращення якості соціально-педагогічної взаємодії між учнями у класі, сприяє набуттю учнями соціальних знань, вмінь, навичок, розвитку якостей і здібностей особистості, засвоєння групових цінностей, що забезпечують повноцінне міжособистісне спілкування у класному колективі.

Зазначене положення становить основу для подальшої розробки загальних рекомендацій щодо створення сприятливої атмосфери у класі, які дають змогу сформулювати вимоги до цілей і способів організації спільної діяльності учнів, описати умови та механізми, що забезпечують формування у класі особливої культури відносин, котрі сприяють розвитку соціальності школярів.

Список використаної літератури

1. Дмитриева Ю.П. Воспитание коллективизма в отечественной педагогике второй половины XIX – начала XX века : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ю.П. Дмитриева ; Пятигорский государственный лингвистический университет. – Пятигорск, 2003. – 186 с.
2. Етика : навчальний посібник / В.О. Лозовой, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін. ; [за ред. проф. В. О. Лозового]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 224 с.

3. Ильин В.С. Формирование личности школьника (целостный процесс) / В.С. Ильин. – М. : Педагогика, 1984. – 144 с.
4. Кон И.С. Дружба / ИИ. С. Кон. – 4-е изд., доп. – СПб., 2000. – 230 с.
5. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности / А.С. Макаренко. – М. : Из-во Педагогика, 1972. – 236 с.
6. Немов Р.С. Социально-психологический анализ эффективной деятельности коллектива / Р.С. Немов. – М. : Педагогика, 1984. – 201 с.
7. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М. : Политиздат, 1982. – 255 с.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013.

Рассказова О.И. Классный коллектив как средоточение социального взаимодействия учеников в условиях инклюзивного обучения

В статье на основе накопленных в педагогике идей по созданию и функционированию классного коллектива, исследований его влияния на развитие личности представлен авторский взгляд на проблему улучшения социального взаимодействия учащихся в условиях инклюзивного обучения. Основным положением, выдвигаемым автором, является то, что именно благодаря основанному на принципах коллективизма воспитательному воздействию микросреды класса ученики с инвалидностью наиболее эффективно включаются в систему межличностного взаимодействия путем развития их социальности.

Ключевые слова: *классный коллектив, социальное взаимодействие учащихся, развитие социальности учащихся с инвалидностью, инклюзивное обучение.*

Rasskazova O.I. High School team as a center for social interaction of students in inclusive education

In the article, on the basis of the accumulated in the pedagogy of the ideas on creation and functioning of the class of the team, research of its influence on the development of personality, presents the author's view on the problem of improvement of social interaction among students in terms of inclusive education. The key provision of the exigencies of the author, is the fact that it was thanks to based on the principles of collectivism educational impact of the microenvironment of a class of students with disabilities more effectively included in the system of interpersonal interaction through the development of their communities.

Key words: *cool collective, social interaction pupils, development of sociality of students with disabilities, inclusive education.*